

НАЗАР ЭШОНҚУЛ

ТУН ПАНЖАРАЛАРИ

ҚИССА

*Бошимга, кўрки,
не тун келтурибсен*
Алишер Навоий

«... Сен юксак-юксакларда, одам идроки ҳам, онги ҳам етмас юксак-юксакларда учиб юрасан. Сен энди ҳеч қачон ерга қайтиб тушмайсан; сенинг борлигингга одамлар фақат тонг пайти ёки ёмғирдан сўнг кечки шафақнинг шаффоф нурлари уфқни чўмилтирганда ёки тўлин ой чиққандагина гувоҳ бўладилар, сенга сиғинадилар, сенга атаб қўшиқлар тўқийдилар, сенинг ерга тушишингни ялиниб-ёлвориб сўрайдилар, сен эса ҳаммасидан беҳабар юксак-юксакларда учиб юраве-расан. Мен сенсиз мазмуни қолмаган у саҳройи-биё-бонни сарсон-саргашта кезиб юраман: кимга тавоф қилишни, кимга сиғинишни, кимни севишни, кимдан

нафратланишни билмайман. Сен эса юксак-юксакларда учиб юраверасан, энди ҳеч қачон ерга тушмайсан, ҳеч қачон, ҳеч қачон...»

Мана тун. Тунда менинг бошқаларникига ўхшамайдиган умрим бошланади. Тунда мен ўтган кунларим ва келажагим билан учрашаман: улар худди сўнаётган юлдузлардай кўз олдимдан бир-бир учиб ўтади.

Дераза ёнида қурбақа қурилади, унинг нағмасидан бехос чўчиб тушдим, сўнг қуриллоқ секин сўнди ва нариги бинонинг юқори қаватларида қандайдир бола чинқириб йиғлаб юборди. Изидан аёл кишининг зардали овози эшитилди. Бола эса алламаҳалгача ўксиб-ўксиб йиғлаб ётди. Шунда менинг хаёлимга — балки бола узоқларда, менинг ўтмишимда йиғлаётгандир — деган ўй келиб қолди. Ким билади, шундай бўлиши ҳам мумкин-ку; бу азим тун қўйнида ўксиб-ўксиб йиғлаётган балки менинг болалигимдир? Балки ҳеч қачон туганмас бу тун мени болалик билан юзма-юз қилмоқчи бўлгандир. Агар шундай бўлган тақдирда ҳам болалик билан менинг ҳозирги ўттиз бир ёшим орасида жуда катта жар бор. Бу жарлик менимча, энди ҳеч қачон йўқолмайди. Мен болалик олмасининг айниган, бузилган томониман. Олмани ейишар экан, одамлар ҳамиша чириган жойини кесиб ташлашади. Агар энди мен яна нимагадир ярашимни ҳис қилганимда ҳам бу умр олмасининг чириган қисмини кесиб ташлашим керак.

Мен ҳозир бахт ва бахтсизлик ҳақида гапирмоқчиман. Одам ҳаётда ўз ўрнини билиши учун бу саволларга жавоб топиши зарур деб биламан. Лекин негадир менинг бу саволим кўпларнинг кулгисини қислатди, улар ошкора ва яширин менинг устимдан кулдилар. Шундай бўлса ҳам мен бугун бахт ҳақида гаплашишга аҳд қилдим. Балким, шунда ўз умримни, ҳаётдан нима излаётганимни ва нимага эришганимни оз бўлса ҳам тушунтириб берарман.

Тун гуллари ҳам бир-бир очила бошлади. Афтидан тун ўзининг улуғворлиги ва гўзаллигини билса керак — мен мана шундай оқшомлари кимнидир интиқ бўлиб кутаман.

Тун шоҳона либосда аста-секин ҳамма нарсани ўз измига бўйсундирмоқда.

Тун хушбўй сиёхранг атиргулга ўхшайди. Бу гулни ким узиб кўк қўйнига қўйиб кетди экан, мен билмайман.

Шайтон ҳам хонамда мана шундай ёз кечаларининг бирида, ҳали Сулаймон билан танишмасдан олдин, журналдан ишдан кетган, бекорчиликдан кун бўйи шишиб ухлаб, кечаларни эса ё кўча кезиб, ё китоб ўқиб ёки шунчаки шифтга тикилганча, туш бўлиб — тушга, ўнг бўлиб — ўнгга ўхшамайдиган апоқ-чапоқ хаёллар билан ўтказадиган, китобларда жуда келиштириб ёзилгандек, «беором ўтган» тунларда пайдо бўлган эди. Мен ҳанузгача тушунолмайман. Шайтоннинг нимамга ишқи тушди экан? Тунлари «беором» бўлишимни айтмаса, бошқалардан ҳеч ажралиб турадиган жойим йўқ эди. Аксинча, тенгдошларимнинг ичида энг омадсизи мен эдим. Афтидан, шайтонларнинг бизнинг ақлимиз етмайдиган ўз одатлари ва қонунлари бўлса керак. Мени унинг ташрифи ҳайратга солгани йўқ, — мен ўша пайтлари ҳеч нарсадан ҳайратланмай қўйган, унинг ташрифини ҳатто олдиндан сезиб юргандай ҳам эдим; мени ҳайратга солган нарса, худди Нитсше тасвирлагандек, сочининг малла тусдалиги бўлди, у жуда ҳам сурбет ҳамда бутун вужудидан, ҳатто ичак-чавоғидан ҳам шубҳа уфуриб турарди; у ҳамма нарсадан шубҳа ва ишончсизлик изларди; бироқ эътироф этиш керак, у жуда ақли ва маккор эди. Баъзан унинг сочларида оқиш шуъла порлаб кетарди. Бошқа бир кеча мен Шайтон билан уларнинг қароргоҳига қараб кетар эканман, — баъзан тун пардасини йиртиб-йиртиб, атрофимда шохли ва думли шайтонларнинг тантанавор рақс тушаётганини кўриб қолгандай бўлардим — шундай лаҳзада мен бирдан даҳшатга тушар, назаримда тун қиёфасида мени қандайдир ёвузлик салтанати ўраб тургандай бўларди. Балки менинг хаёлимга шундай кўрингандир — бундай ҳолатларни табиблар қаттиқ асабийлашгандан ёки руҳий чарчоқдан деб ҳисоблашади, билмадим, балки ростдан ҳам шундайдир, лекин ўша тундан менинг хотирамда — худди булутлар орасида бир кўриниб, бир кўринмай учаётган тайёрадай биз ёруғликка чиққанда лип этиб кўзга ташланадиган ва дарров ўзини қоронғулик қаърига урадиган, атрофимда тинмай рақсга ту-

шиб бораётган шарпалар ва уларнинг жазавали хан-сирашлари ҳамда мени филай кўзлари билан зимдан кузатиб бораётган шайтоннинг юзидаги ғолибона табассумгина сақланиб қолган.

Ҳозир аниқ эсимда йўқ; етими-саккиз ёшимда шунчаки қизиқ туюлганидан кун узоғи тўшақдан жилмасдан неларнидир пичирлаб ўтирадиган момомга қўшилиб бизни ҳамиша кузатиб турадиган кўзга кўринмас қудратдан кўрққанимдан мен ҳам рўза тутардим. Узуқ-юлуқ гапларга қараганда, момом тириклигида бобомга кун бермаган экан ва энди қариб қолганда ўша гуноҳларига тавба қиляпти, — дейишарди. Момом сабр-тоқатли ва соғлом кампир эди. Лекин мен кун ярмига етмасдан оч қолар ва жуда чанқардим. Онам момомдан яшириб, бир бўлак нон билан учта қайнаган тухумни қоғозга ўраб берар, молхонага кириб еб ол, ҳеч ким, ҳатто худо ҳам кўрмай қолади, — дерди. Мен қоғозни кўлтигимга уриб, молхонага югурар, ичидан тамбалаб, ўша — ҳар нарсани кўрувчи, ҳар нарсага қудрати етувчи нигоҳ мени кўрмасин дея эшик тирқишларига ва туйнукка эски-туски латта тикиб, туйнукнинг яхшилаб сувалмаган панжараси орқали секингина оқиб кираётган хирагина нурдан ўзимни яшириб, охурнинг ичига кирганча, нон ва тухумни паққос туширар эдим. Орадан шунча йиллар ўтса ҳам гўё ҳеч нарса ўзгармагандай, гўё ҳамон ёруғликдан яшири-ниб, ўша хира туйнук остида тургандайман.

Баъзида туйнукдан оқиб кирган ва охурнинг четини зўрға ёритган нур менга кимнингдир ўткир нигоҳидай бўлиб туюларди. Бу нурнинг зулматни парчинлаб ташлашга ўша пайти кучи етмаган эди, энди эса мутлақо етмайди.

Бизда бу нарсалар ҳақида ёзиш одобдан эмас, бироқ бу аслида бор гап. Биз ундан қанчалик кўз юммайлик, у худди найзадек танамизга чуқурроқ кириб бораверади. Хуллас, ўзини севмай туриб, баданни севиб бўлмайди. Чиройли баданлар — шўр балиқдай гап. Агар гўзаллик қалбга кўчмаса, тез баъдга уради ва узоқ вақтгача бу лаззатли хўрақдан кўнглинг айниб юради. Чиройли таналар бир ёниб ўчган гулханга ўхшайди. Бундай гулханлар лов этиб иситади-ю, сўнг

тафтсиз чўғ қолдириб сўнади — бу чўғ муҳаббат оловини ёқолмайди. Мабодо шундай бўлган тақдирда ҳам бу тасодиф ёки ўзини-ўзи овунтиришдан бошқа нарса эмас. Муҳаббат ҳам одамга омадини синаб кўриш учун умр каби бир марта берилади. Ундан олдин ёки кейин содир бўладиган туйғулар бу сирли юртга бориш ёки ундан қайтиш йўллари, холос. Биринчи ёки шунчаки муҳаббат дейишлар яна севиб қолармикинман дея ўзини овунтириб яшайдан бошқа нарса эмас. Агар одамнинг омади шу бир марта берилган ҳақиқий ҳиссиётда чопмаса, бошқасида унинг ўзи бу ҳисларга эрмак бўлиб қолади. Мен ҳам Ҳосилани йўқотгандан сўнг узоқ йиллар ўзимни овутиб юрдим. Кимгадир кўнгил қуйиб қолармикинман деган умидда яна кўп қизларга қалб эшигимни очиб бердим. Бироқ бу эшик уларни ичкари киритмади ёки уларнинг эшигидан мен киролмадим. Мен шундагина Ҳосила етиб бўлмас орзуга айланганини англадим... У сен билан ҳамини ёнма-ён, бир шаҳарда, деярли бир кўчада яшайди. Баъзан трамвайда кетаётиб уни бекатда, шаҳар узра чўзилиб ётган йўллар дарахтининг бир шохига кўниб турганини кўриб қоласан. Баъзан ўз ёлғизлигини яшириш учун шундоқ ён кўчадан шовқин-суронли бозорга борганинда такаббуруна ва масхараомуз қарашини билан сени яна ўтмишининг жирканч ботқоғига улоқтирадиган ва кўксинга нафрат соатини солиб қўядиган, унинг ўзидан бўйи пастроқ ва озғинроқ эри билан бозор-ўچار қилиб юрганига кўзинг тушади. Баъзан унинг ёнингда, сен турадиган хонада, ўзинг билан бирга яшаётганини, сен ётган тўшақда ётиб тураётганини ҳис этасан. У сен билан ойлаб бирга яшайди-ю, бироқ барибир қўл етмас орзулигича қолаверади. Шундоқ ёнгинида, қўл узатсанг етқудай жойда, бироқ олис юлдузнинг шуъласидек узоқ, олис юлдузнинг тафтидек совуқлигича тураверади. Шунда сенинг кўнглинг дилбар, латиф, орзуманд туйғулар билан тўлади ва ҳаётини бошқатдан бошлагинг, кўз олдиндаги рўёдай омонат умидсизлик панжараларини парча-парча қилиб ташлагинг келиб қолади. Яна қайтадан севиб қолишга сенда гира-шира ишонч уйғонади. Кўнглинг муаззам бўлади. Кўзингни юмишинг билан сен ўзингни кумуш денгизда қалқиб турган олтин елканли кемада кўрасан. Ёнингда эса кема чамбарагини сен билан бирга айлантира-

ётган оппоқ либосли бир қиз ҳам бўлади. Узоқдан бу қиз ҳилолга, яқиндан эса у сенинг кўп йиллик орзуингга ўхшаб кетади. Кема тўлқинлар узра сакрар экан, унинг майин сочлари сени кўмиб юборади ва шунда қизнинг киприкларидан ўзингга қараб отилаётган сон-саноксиз тим-қора шафқат ва муҳаббат ўқларини кўриб қоласан...

Уят. Ўттиз бир ёшга кирган одамнинг бундай бе-маъни хаёлларга толиши уят. Ўсмирлик даврлари бўлса ҳам майли эди. Энди катта одам. Нуфузли журналнинг собиқ ходими. Гарчи елканлари йиртилган, эш-каклари синган бўлса ҳам денгизда кеманг сузиб юрибди. Уят. Улкан ишлар ҳақида ўйлайдиган одамнинг бўлмағур нарсаларни хаёл қилиши уят.

Аммо мен қачон ўша олтин елканли кемадаги қизни хаёлан тасаввур қилсам, у ҳаминша Ҳосиладан бошқа қиз бўлиб чиқади. Юз тузилишлари, кулгулари, табассуми, ҳатто кўзлари ҳам менинг хотирамда қотиб қолган илк учрашувдаги Ҳосиланикидай, бироқ у бошқа қиз бўлади. Балки, у бу дунёда Ҳосила деган қиз борлигини мутлақо билмас ва менинг у ҳақидаги ҳикоямни берилиб эшитар?! Балким Ҳосиладан энди буткул умид узганим учун ҳам шундай хаёл қиларман. Балки Ҳосила билан кечган кунларим бир вақтлар кезиб чиққан ўрмон каби олисларда қолгани учун ҳам уни ўзим билан ёнма-ён туришини тасаввур қилолмасман. Лекин ҳар қалай, у қиз бошқа бўлади. Балким, мени тушунадиган ёлғиз ўша қиз бўлар? Мен ўттиз бир йил ичида биронта содиқ дўст орттиролмаган бўлсам ҳам, одамнинг одамга дўст бўлишини эътироф этаман. Ҳатто ўртада садоқат ҳам бўлиши мумкин. Аммо ҳамдам бўлолмайди. Эркак киши учун бирдан-бир ҳамдам аёл бўлиши мумкин. Мен шаҳват маъносида айтмоқчи эмасман. Инсондаги шаҳватпарастлик, гарчи табиат қонуни бўлса ҳам, одамнинг ҳайвоний қиёфасини намоён этувчи хусусиятдир. Мен кўнгил маъносида айтаяпман. Кўнглингиз ёлғизлик зардобига тўлганда, бу зардобни фақат аёл даволай олиши мумкин. Аёл ва эркак аслида бир бутуннинг икки қисми. Бахт бутун бўлиши учун аввало мана шу икки қисм бутун бўлиши зарур. Бироқ бунинг учун аёлни севиш керак. Бизнинг бутун умримиз ана шундай аёлни кутиш билан ўтади. Афсуски, бундай аёллар ҳам ҳар

бир одамга кейинчалик бир умр соғиниб ўтиши учун бир марта берилади, холос. Улар ҳам қимор ўйинига ўхшайди. Ютуқли картани топсангиз, хўп-хўп, тополмасангиз, кейин излаб ўтирманг, бошқа ҳеч қачон тополмайсиз. Бундан буён умрингиз чириш, инқироз сари юз тутиш. Мен Ҳосиладан айрилган кундан бери оёғи куйган чумчуқдек шохма-шоҳ учиб-қўниб юрибман. Кўнглим зардобланиб-зардобланиб, охири қуртлаб кетди. Қуртлар у ердаги ҳаётдан нишона бўлган ҳамма нарсани суриб чиқарди. Энди гуллай бошлаган орзу дарахтимни кўз ўнгимда еб битирди, ўзимни эса мана шу кимсасиз тунги хилватга олиб келиб ташлади. Мен аслида бу балчиққа Ҳосилага севиб қолганимни айтган кунимдан бота бошлаганман. Кейин бутунлай ботиб бўлганимда эса, Ҳосила чиққан кема аллақачон мен турган қирғоқдан жўнаб кетган эди. У мени бу ўпқонга ташлаб, ўзи бахт излаб жўнаб кетди. Мен ўпқонда олтин елканли кемани мен билан бирга бошқараётган қизни хаёл қилганча қолавердим. Ўпқонга ботган сайин шунга ўхшаш нарсалар ҳақида кўпроқ ўйлайвердим. Бу хаёллар худди ўлик устида чарх ураётган қузғундек бошим узра тинмай айланиб юрди, мени ҳалокатли йўлларга бошлади, кўпларнинг олдида кулгу қилди, худди масхарабоздай турли кўйларга солди, охири мана шу тун панжаралари остига олиб келиб ташлади.

Мана мен тўшақдан шифтга қараб ётганча, олтин елканли кема ҳақида, тун каби гўзал қиз ҳақида, бахт ва бахтсизлик ҳақида хаёл суриб ётибман. Нариги хоналарда чироқ ўчган. Дераза орқали хонамга тун селлари оқиб кирапти. Тун ромга кўкракларини қўйиб, қора кийган кампирдек менга синовчан тикилиб ўтирибди. Фақат тунгина бепоён ва мангудир. Мен мана шу бепоёнлик ичра учган юлдуздай лаҳзаман, холос. Худди болаликни, ўсмирликни ва Ҳосилага телбаларча ошиқ бўлиб юрган дамларимни суриб тушургандай, вақти келиб, тун мени ҳам қанотидан ҳайдаб тушуради, ўзи эса мангу ва бепоёнлигича қолаверади.

Йўқ, мен тўсатдан шундай, ҳамма нарсадан совиган хилват одамига айланганим йўқ. Мен ўзимни тушунадиган биронта дўст излаб турли давраларга суқилиб киришга ҳаракат қилдим. Лекин ҳамиша қандайдир

бешафқат куч мени улар орасидан суриб чиқариб ташлайверди. Бу давралар ва умуман мен болаликда орзу қилган ҳаёт — пўлат деворлар билан тўсилган сирли кўрғон эди. Йўқ, мен бу кўрғонга ёриб кира олмадим. Аксинча, улар мени тор-мор этилган қўшиндай ҳавойи хаёллар мамлакатига улоқтириб ташлайвердилар. Болалигимда орзу қилган, мени эртақлар дунёсига олиб борадиган оқ тулпорлар ҳам фақат болалик тулпорлари бўлиб қолди. Ҳозир ҳам ўша оқ отлар ҳақида ўйлар эканман, баъзан уйқу аралаш бошим узра қандайдир тулпор кишнаб юборганини эшитиб қоламан. Баъзан тушимга уфқларни тўлдириб, бемақсад саросар чопиб юрган қизғиш тусдаги тулпорлар уюри киради. Мен туш аралаш бу тулпорларда болаликдаги орзуларимнинг уюри ва шиддатини кўриб қоламан.

Хотирам кемасидан алақачон тушиб қолган, сувга тушган шишадек узоқ-узоқларга оқиб кетган Робия ва унинг жамалак сочи баъзан йиллар қаъридан хотирам кўзгусига қалқиб чиқади. Биз у билан Терс ота сойига қўзи боққани борардик. Сойда бизни ҳамиша қароқчилар маконидек қўрқинчли юлғунзор кутиб оларди. Мен ўзимнинг кекса, тўсатдан тажовуз қилиб қоладиган, ҳурпайиб олган, эгри, бадбуруш, найзаларини кўкка дарғазаб тираб турган юлғунлардан қўрқмаслигимни исботлаш учун унинг ичига кириб олар ва қанотли тулпор ҳақидаги эртагимни бошлардим. Гарчи мен, кўпинча, ўзим тўқисам ҳам, Робия менинг оқтулпор билан қилган саргузаштларимни ҳайрат билан эшитар, чапак чалиб, қийқириб юборар, менга эса бу ёқар, уни синган тишлари хунук кўрсатиб турса ҳам, шундай пайтларда у жуда ёқимли бўлиб қоларди. Мен уни ҳамон мана шу ҳолатда, менинг ялмоғизлар ва аждаҳолар устидан қилган ғалабамдан қувониб, гулдай яйраб турган ҳолатда тасаввур қиламан. Тушларимга ҳам худди менинг ҳозирги ҳаётимдан кулаётгандек, болалик каби маъсум ва беғубор қулгулари кириб чиқади.

Менинг эртақларим қўйнида Робия ростдан ҳам гул бўлиб очилди ва дунёнинг мудҳиш кучларидан қочиб, менинг кўксимга келиб яширинди. Мен эса бу гулни аввал худбинларча эзфиладим, баргларини пуфлаб сўлитдим, сўнг кўксимдан юлиб олиб, Терс отадан

чиқаверишдаги катта тошйўлга бир умрга ташлаб келдим. Эҳтимол бу менинг ҳаётимда очилган биринчи ва охирги беғубор гулдир. Ҳар қалай, мен, ҳозир шундай ўйлайман. Назаримда, мен уни ҳеч қачон бошқача тасаввур қилолмайман. Робия ҳамон йўл бўйида дуррачасини силкитиб, менга оқ йўл тилаб турганга ўхшайди.

Кимдир «одам — тилсимдир» деган.

Менга болалик ҳаётим балки мана шундай тилсимли бўлгани учун ҳам сирли ва мафтункор туюлар? Балким, ўша пайтларда мен ҳаётга худди тилсимга қарагандай шайдо бўлиб қараганим учун шундай туолгандир? Ҳозир ҳаёт менга ўқиб бўлинган китобдай шавқсиз. Энди мен эртага нима содир бўлишини билмасам ҳам, ҳар қалай, бахтли тасодиф юз бермаслигига ишонаман. Мен кетаётган арава ҳеч қачон у водийга қараб бурилмайди. Мен баъзан учқуйруқсиз хаёлга фарқ бўлганча Робияни — анвойигина қоқигулини, ўша узоқ йиллар қаъридан, у ҳамон дуррачасини силкитиб турган ўша йўл ёқасидан узиб олиб, қулоғимга қистириб қўйсам дейман.

Кимки мен билан дўстлашган бўлса, ота-онасининг ёки шанғи аёлдай уззу кун жағи тинмайдиган ўқитувчисининг, ўзидек нозик тарбия кўрган дўстларининг панду насиҳатларидан мисқол-мисқолаб йиққан бутун сиру синоатини, барча фазилатларини олти ой ёки ундан ҳам кам вақт ичида уқувсиз қиморбоздай ёки бозорга келиб қолган молпараст хотиндай барини бирваракай сарфлаб қўярди. Мен унинг юзидаги ниҳоятда усталик билан оҳорланган қават-қават пардаларни сура-сура, ниҳоят унинг ҳақиқий — қиличнинг тигидай қаққайиб турган, қўрқоқлик ва бефаҳмлиқ чулғанган — юзини кўриб қолардим.

Даҳшат! Дунёдаги ҳеч нарсадан ҳайратланмай қўйиш даҳшат!

Агар сен сифиниб, эътиқод қўйиб келган нарсанг бир кун пуч ва сохта нарса бўлиб чиқса, бу — даҳшат! Унда ҳаётда мазмун қолмайди. Нимага қўл урма, ҳаммаси таназзулдан даракчи бўлиб туюлаверади, ҳамма нарсадан кўнглинг совийди. Энг мудҳиши — ҳамма нарсанинг ясама жимжима эканлигини англайсан, кўз олдиндаги жамики мўъжиза кўзбойлағичнинг макридай бўлиб қолади. Сен бу ёлғон ва сохта

нарсалардан қочиб, ўзингни тун қўйнига, хилват-хилватларга яширасан.

Баъзан мен хаёлимда бошқа бир дунёнинг суврати-ни чизаман. Бу дунё алланечук сирли, мўъжизали бўлиб кўринади. Бу дунёдагилар оқ тулпор ҳақидаги, ҳеч қачон етишиб бўлмайдиган оппоқ либосли қиз ҳақидаги ва бошқа эртақларга худди эрталаб тонг отишига ишонгандай ишонишади. Бу дунёда ҳеч қачон зулм ҳам, зўрлик ҳам, ёлғизлик ҳам бўлмайди. Одамлари фавқулодда жўшқин, содда, самимий, ҳар бир фикрга ҳурмат ва эҳтиром билан қаровчи кишилар бўлади. Худди Аловиддиннинг сеҳрли чироғидай, мўъжиза улар учун одатий воқеага ўхшайди. Ҳеч ким ваҳимага тушмайди, ҳеч ким сенга ишончсизлик билан қарамайди. Аловиддин бир кечада фаройиб қаср қургани каби сенинг ҳар бир сўзинг бу ерда мўъжизалар яратаверадю оғзингдан камалақдай товланиб чиқаверади. Муҳими — қалбинг тўлиб юради, сени ҳеч ким алдамайди, сен ҳам ҳеч кимни алдашга эҳтиёж сезмайсан.

Мудҳиш! — Атрофингда ғуж-ғуж, лангар-лангар одамлар бўлса-ю, оддийгина «чарчадим» деган сўзни айтишга муносиб киши топилмаса — саҳрода қўққайиб турган ёлғиз дарахтдай бу зим-зиё, ҳувиллаган тунда чор-атрофингда сенга бир оғиз тасалли берадиган ҳеч ким бўлмаса, нақадар мудҳиш!

Эсимда, муҳаррир туш ҳақидаги ҳикояларимни ўқир экан, афти ғазаб ва масхарадан кўкариб кетганди. У охирги варақни ўқиб бўлгач, мени энди кўраётгандай, ётсираб тикилдида:

— Нега кучингизни бетайин нарсаларга сарф қилиб юрибсиз? — деди нафрат билан.

«Сенга менинг бу оҳу-воҳларим етмайди. Сен хаёллар ҳам етиб боролмайдиган сирли фалак қалъасига яширингансан. Сен менинг илтижоларимни қабул эт, муборак жамолингни кўрсат, орзуйим қушларини олис-олисларга учир.

...Сенинг нурдан тикилган қўйлагингга кўзларимни суртайин, сенинг муборак оёғингга йиқилайин — мени жаҳолат ўтида куйдирма. Мени гумроҳ этма. Мен сенга қараб миллион йиллардан бери кечани-кеча, кундузни-кундуз демай кетиб боряпман. Сенга етиш машаққатли бўлса ҳам умид билан сенга талпинаман.

Орадаги сени тўсиб турган бу хурофот тоғини кеча-ю кундуз руҳим тирноқлари билан қўпориб сенга томон йўл очаяпман. Агар мана шу машаққат тоғини қўпора-қўпора кўйингда ҳалок бўлсам, менинг суякларимдан Фарҳод яса-ю, улар ҳам шу тоғни қаза-қаза сен томон йўл олсинлар ёхуд суякларимни тоғ устига қалаб, улкан гулхан ёқу бошқалар сенга борадиган йўлларни бир лаҳза бўлса ҳам кўриб олсинлар... сенга интилсинлар, тавба қилсинлар!»

Ҳосила ҳақида мен деярли ҳар кеча ўйлайман. Уни ўйлашим билан кўз олдимга биринчи бор учратган андак ҳуркак, андак шаддод, андак ўйчан, лекин кўзлари доимо мавжланиб, сочидан умид ва бахтнинг иси анқиб турадиган навниҳол қиз келади. Ҳозирги Ҳосила билан ўн йил олдинги Ҳосила ўзга-ўзга дунёдаги бошқа-бошқа қизлардай бўлиб туюлади. Ёки одам улғайган сайин айниб боради деганлари ростмикан? Аввалги Ҳосила эндигина очилаётган ғунчага, ҳозиргиси эса сўлиб қолган гулга ўхшайди. Билмадим, қайси биримиз бахтли эканмиз? Нимани орзу қилган бўлса, ҳаммасига эришган, фаровон ва беками кўст яшаш учун ҳамма нарсага эга, менга ўхшаб эртага қандай кун кечирришни ёки ижара ҳақини қандай тўлашни ўйлаб, ваҳимага тушиб юриш нималигини билмайдиган ва дунёда чақалар ҳисобига яшайдиганлар борлигини хаёлига ҳам келтирмайдиган киши бахтлими ёки ҳеч нарсадан омади кулмаган одамми? Мен бахтнинг қандай бўлишини тасаввур қилолмайман. Ҳар қалай, мен кўпроқ бахтсиз бўлсам керак. Шу сабабли ҳаммадан ҳам мен бошқачароқ яшашни ва турли хил эртакларни, ҳеч қачон содир бўлмайдиган воқеаларни, одамлари ҳар куни мўъжиза билан яшайдиган ўзга дунёни, гулни узганлари учун қатл этиладиган мамлакатни орзу қилсам керак. Шу сабабли умримнинг энг бахтли лаҳзалари бўлиб туюладиган ортда қолган болалик уйининг туйнугидан ичкарига — Робияга томон тез-тез мўралаб турсам керак.

Ҳосилага ўша куни нима учун унга — барча ярамас одамлар каби у ҳам ўша пайтларда олифга, шўх-шаддод ва шакаргуфторликнинг ҳамма кўчасидан бир-бир ўтиб чиққан, гаплашганда оғзидан қизил боғичсимон

ваъдалар боғланган даста-даста гуллар тўкиладиган хуштакалуф йигит эди — бўлажак куёвига тарсаки туширганимни тушунтириб бераман деб, барча воқеани яна ҳам чалкаштириб юборгандим: ўртадаги муносабатларимизга ва таниш-билишларимиз қизиқиб ўқишган, бироқ ўзимиз учун қизиғи бўлмаган бизнинг чигал ва можаробоп қиссамизга, — гарчи биз кейинчалик ҳам бир-биримиздан кўзларимиздаги нафрат ва таънани яшириб, номигагина учрашиб юрган бўлсак ҳам — ўша учрашув сўнгги нуқта қўйган, маълум манзилгача бирга келиб, сўнг иккови икки йўлдан кетган икки йўловчидек биз ҳам биргаликда босишимиз зарур бўлган манзилни босиб ўтган ва ўша кундан бошлаб, буни очиқ эътироф этгимиз келмаса-да, мутлақо қарама-қарши томонларга — у ўзи орзу қилган бахт ўлкаси томон, мен эса ўзим ҳам билмаган ҳолда мана шу тун панжарасига қараб йўл олган, ҳаёт ё мамот жангига кирган қадим массагетлар маликаси янглиф юзи ва авзойига ҳар қандай ўтинчу илтижолар ўтмайдиган совут кийиб олган Ҳосила ўша кўни хонасига ва кўзларига тишларини қайраб ётган нафрат аждаҳосини боғлаб қўйган эди: уни кўрган кундан чирқиллаб сайрай бошлаган ва унга томон бесарупой учиб жўнаган, бироқ манзилларига етмай дайди ва Ҳосиланинг илтифотсиз кўзларидан отилган ўқлардан бир-бир ҳалок бўлган кўнглим қушларининг қалашиб ётган мурдалари билан лиқ тўлган кўксимдаги бесаришта хонага эса ўзи кетгандан сўнг ҳам қалбимни пора-пора қилиш, уни эслаган онларим кўкрак қафасларимни ёриб ташлаш учун қутуриб кетиб, ҳамма нарсани синдириб, парчалаб ташлайдиган ярадор бир шерни — беҳудуд ва ҳеч қачон жавоби топилмайдиган саволларни боғлаб кетган эди. Билмадим, у ёруғ кунларга чиқиб олдим, йўқми, лекин мен иккаламиз илк бор учрашган ва ётоқхонада чироқ ўчиб қолиб, энди бир умр барча бахту бахтсизликларни бир елкада кўтаришга аҳд қилгандек, беихтиёр бир-биримизнинг қўлларимизни ушлаб олган ва унинг сочидан хушбўй гул ҳиди келиб турган тунда бир умр қолиб кетдим.

У ростдан ҳам бозорда менга ўзини юлдузи ярақлаб тургандек кўрсатгани каби бахтлимикин? Билмадим. Бироқ мен уни баъзан трамвайда, баъзан ишхона тагидаги ошхонада учратиб қолган пайтларим унинг

кўзларида бахт истаб чарақлаб турган бир жуфт юлдуз осмонни бир зум тилимлаб, сўнг сўнган дайди юлдуздек изсиз сўнганини кўриб қоламан.

Олти ойча олдин мен ҳаётнинг ўзи узундан-узоқ давом этувчи, ҳам бемаъни, ҳам энг гўзал туш деб ўйлар эдим. Шунинг учун ҳам туш ҳақидаги ҳикояларимга ҳам «Тун эртаклари» деб ном кўйгандим. Мен бунда ҳеч қандай мақсадни кўзлаганим йўқ ёки сарлавҳа остига бирон ўткир ташбеҳ ҳам яширганим йўқ, фақат ўз кучимни синаб кўрмоқчи, мен ҳис этган нарсаларни бошқалар ҳам ҳис этармикин, мендайин бетайин хаёлларга бошқалар ҳам борармикин, улар мени тушунармикин деб ўйлаган эдим. Бироқ муҳаррир уни тушунмади. Ҳикоя унчалик мураккаб эмас эди. Лекин у тушунмади. Ҳозир бу ҳикояни келтириш мақсадга мувофиқми ёки йўқми, билмайман. Лекин келтириш зарур деб, биламан. Балки шу йўл билан мен нима учун бу арзи ҳолни «Тун панжаралари» деб атаганимни тушунтириб берарман.

Биринчи ҳикоямнинг қаҳрамони қандайдир китобдан қабилани қириб ташлаган сирли босқинчилар йўқотиб кўйган, қабиланинг номи битилган битик тошнинг асрлар аро изсиз ғойиб бўлгани тўғрисида ўқиб қолади ва бу унга қаттиқ таъсир қилади. Тушида ҳам ўша тошни кўради, сўнг уйғонса, тош унинг хонасида, тўшаги ёнида ётган бўлади. У тош ҳақида танишларига ҳикоя қилиб беради ва ҳамма унга ишонади: унинг хонаси ҳар куни одамлар билан лиқ тўлади, ҳатто хориждан сайёҳлар ҳам тошни кўриш учун атайлаб кела бошлайди. Қаҳрамоним эса уларга тош ҳақидаги ўзи тўқиган ҳикояни айтиб беради. У ҳикоя қилган нарса мутлақо ҳақиқатга зид тушга ўхшаш алоқ-чалок бўлса ҳам, ҳамма шундай бўлганига ишонади, гўё ҳикоядаги воқеа қачонлардир бўлиб ўтгандек уни берилиб тинглашади.

Иккинчи ҳикоямнинг қаҳрамони эса бир куни эрталаб уйғониб, кўчага чиқади-ю, ҳайратдан шамдай қотиб қолади: қараса, ҳамма нарса ўзгарган: у билган дунёдан асар ҳам қолмаган, у ухлагану бошқа бир дунёда кўз очган. Ҳамма томон гул билан бурканган, одамлар фавқулодда қувноқ, шод-хуррам, бахтли. Қаҳрамоним кун узоғи шаҳар кўчаларини айланиб, ҳамма

ерда гулларни ва шод-хуррам одамларни кўради; уларга қараб ўзини ҳам негадир бахтлиман деб ҳисоблай бошлайди. У айланиб-айланиб, оломон тўпланиб турган қандайдир майдондан чиқиб қолади; қараса, ўртада қатлгоҳ, Учта соқчи қандайдир кишини қатл сари етаклаб боришяпти. Маҳбуснинг қўл-оёғида ўта хавфли жиноятчиларга солинадиган кишан; ҳамма уни нафрат ва ваҳима билан кузатишади. Оёқларидаги ва қўлларидаги кишанларнинг оғирлигидан маҳбуснинг бели букчайиб қолган, қилган мудҳиш жинояти учун уни ўлим жазосига ҳукм қилишган. Бир неча дақиқадан сўнг у бу дунё билан хайрлашиши керак. Аслида, унчалик катта жиноят ҳам қилмаган. Бор-йўғи гулзордан билмасдан бир дона гулни узиб қўйган. Уни мана шу жинояти учун қатлга ҳукм қилишган. Бу мамлакатда гулни узганлар ҳам қотиллар қатори суд қилинади ва жазоланади. Маҳбус оғир ва сўнгсиз қайғуга чўккан. Тантана билан унинг кўзларини боғлашади, энгаштиришади, жаллод ойболтани зарб билан тушира бошлайди. Бир маҳал қараса, маҳбуснинг ўрнида қахрамонининг ўзи ўтирибди. Ойболта унинг бошига зувиллаб тушяпти. Бир зум кўз олди қоронғилашиб, қилич кўтарганча ўзига қараб чошиб келаётган ўлим элчисини аниқ кўради. Шунда бутун майдонни ларзага солиб, у додлаб юборади. Ўрнидан ирғиб туради-ю, шартга қочиб жўнайди: югуриб бораётиб пешонасини нимагадир уриб олади. Сал ҳушига келиб, атрофига қўрқа-писа назар ташласа, ўз хонасида ўтирибди, пешонаси билан эшикка ёпишиб қолган. У ўрнидан туради, юрак ҳовучлаб секин эшикни очиб ташқарига қарайди ва эшик олдидан оқиб ўтаётган тугунча ва турли рўзғор халталари кўтариб олган ҳамишаги ўзгармас оломонни ва ўзгармас аламни кўради.

Тўғри, бу ҳикоялар ҳар жиҳатдан тарқоқ, асосланмаган, қурилмаси ҳам сунъий. Лекин ўша пайтлари аниқ феъллару, аниқ воқеалар шўр сувдай меъдамга теккан эди. Мен «ҳаётий воқеаларни» шунчалик ёмон кўриб қолган эдимки, бу ҳикояларни ҳам ана шу ўта даражадаги аниқликка қарши ўзим учун ёзгандим. Билмадим, ҳикоя ўзини оқладими, йўқми? Бу билан заррача қизиққанам йўқ. Мен ёзган воқеа сал ғайритабиий, болаларнинг чўпчагига ўхшаш сал ғалати бўлса, бўлди эди. Кейинчалик менда бу ҳикояни бошқаларга

ҳам ўқиб бериш истаги туғилди. Лекин мен озроқ ҳурмат қиладиган биринчи ўқувчиёқ буни тушунишни истамади. Йўқ, менинг бу ҳикояларим муҳаррир газабланганчалик мудҳиш эмас, балки атрофингдаги шунча оломон ичида «чарчадим» деган сўзни айтишга арзийдиган одамни тополмаслигинг мудҳишдир.

Адабиёт инсоннинг оғриқларидир. Бу тўнкалар мана шу оддийгина нарсани ҳам эътироф этгилари келмайди. Адабиёт, гарчи Чехов шундай ҳисобласа ҳам, ҳеч қачон ўйнаш бўлмаган. Қачонлардир уни бир-бирларига юракларидаги оғриқларни айтиш ва ибрат қилиб кўрсатиш учун ўйлаб топишган. Бир вақтлар Румий жондор, тулки, арслонни учраштириб, янги ташбеҳ топган.

Азоб тутаган жойда фаолиятсизлик бошланади: худбинлик, хиёнат, лоқайдлик бошланади. Йўқ, бундайларни кўришга кўзим йўқ. Ё улар одамларни ҳеч қачон севмаган ёки одамлар уларни севишмаган. Одамзодга бу сўзлардан ҳам ортиқроқ фалокат йўқ. Буларнинг қалби минглаб ана шундай сип-силлиқ ва жарангдор сўзлар билан қуршаб олинган. Таналарига мана шундай қўланса сўзлар уя қурган. Уларга қарши бирон нарса деб кўр-чи, бу қушлар бирдан оч қарғалар каби чоғиллаб, сенга ташланишади. Сен ҳеч қачон бу сўзларнинг устидан зафар қозонолмайсан: йўқ, кўришга кўзим йўқ. Бундай кишилар инсониятнинг душмани. Булар юзлаб, минглаб қалбларнинг кўзларини сўқир қилиб қўядилар. Бу сўзларнинг остида лоқайд ва бефаҳм яшашга яширин хитоб бор.

«...Сен нега мени бу хилватга, бу зулматга ташлаб кетдинг. Нега қалбимдаги имон чироқларини ўчирдинг? Ахир сендан буни кутмагандим-ку? Мана шу кичкина кўримсиз юрагимда муҳаббатинг кемалари сузиб юрарди-ку? Сен нега мени ёлғизликнинг йиртқич қузғунларига ташлаб кетдинг? Қайси гуноҳларим учун қалбимдаги умид ва ишончини, орзу ва даъватни ўғирладинг? Нега ажру салтанатингга учиб борадиган қанотимни қирқиб олдинг? Нега мени умидсизликнинг оч айиқларига ем қилиб ташлаб кетдинг? Ахир сендан буни сўрамагандим-ку? Сен, эй, менинг мушфиқ жонимга раҳм этсанг бўлмасмиди? Ҳеч қурса вужудим боғида сайраб турган қушларни ўлдирмасанг бўлмас-

миди? Ўзим ботиб, бу гафлат уйқусидан ўзим уйғо-ниш учун мени ақалли чақиртиканакка ёки тонгги шабнамга айлангирсанг нетарди?!

Икки йилча олдин, мен ҳали журналдан ишдан кетмаган пайтлар Ҳаққул деган қирқларга яқинлашган, турмушдан ҳеч омади чопмаган, бу ҳаётнинг аянчилиги ва бешафқатлиги чириган анордай гезариб турадиган юзида шундай кўриниб турган сўққабош ўқитувчи сафсатага ўхшаган ҳикоялар кўтариб келарди. Унинг афти ёмғир остида қолиб, ёзуви ўчиб кетган қоғоздай ифодасиз эди. Менга номаълум бўлган ва кетма-кет ёвилган маломат ва кулфатлар унинг юзидан ҳаёт шавқининг ёзувларини буткул ўчириб ташлаганди. Унинг савияси, тан олиш керак, ҳозирги ҳар қандай тирик ёзувчиникидан балоғ ва диди нозик эди.

У жуда кўп ўқиганди. Лекин ҳикояларида бу нарса сезилмас, ёзганлари калаванинг учини ечаман, деб баттар чигаллаштириб юборган, бироқ буни тан олгиси келмай, калавани янаям чувалатиб ўтирган одамнинг кайфиятига ўхшар ва ҳатто ҳикояларига ҳам аламзадалик ҳиди ўрнашиб қолганди.

Биз соатлаб гаплашар, лекин ҳеч қачон бирон нарса ҳақида бирон тўхтамга келмай тарқалардик. Мен баъзан унинг ҳафсаласизлик касали билан ўзини-ўзи адо қилган фавқулодда заковат эгаси эканлигини сезиб қолардим. Уни даҳо ёзувчилардаги шафқатсиз улуғворлик ўзларининг етиб бўлмас манзилларига олиб борадиган сўқмоқлардан бирига осиб ташлаб кетишган эди. Мен уни саҳродаги саробнинг жимжимасига қараб югурган, лекин ярим йўлда чиқолмай, жон ҳолатда типирчилаб ётган эси паст болага ўхшатгандим. Худди қора чимматининг пардасини кўтариб, юрагингизни ўрташ учун сизга бир қараб қўйган гўзал форс қизи янглиғ унинг мавҳум, ҳалқалари бир-бирини зўрға ушлаб турган занжирдай узундан-узун жумлаларининг юзидаги ниқоби остидан баъзан менга улуғ ёзувчиларнинг бадбахт чеҳралари кўриниб кетарди.

У ўзининг омад аравасидан қолиб кетганини яширмасди. Бир куни у косовдай қора ва шанғи хотини билан ёжиллашиб турганда, эшиги олдида бир арава тўхтайди ва эшик уч марта тақиллайди. Бироқ у ақлдан озгандек тутоқиб кетиб, хотинига гап уқтириш

билан овора бўлиб, тақиллашга аввал эътибор бермайди. Сўнг югуриб ташқарига чиқади. У югуриб чиқадию, муюлишда бурилиб кетаётган араванинг нақшинкор филдирагини кўриб қолади: «Бу — омад араваси эди, — деб айтганди у менга, — тоғ ортига қуёш сингиб кетгандай, у арава ҳам умримнинг уфқига сингиб кетди». У ҳамон эшик олдида ўша араванинг қайтишини кутиб ўтираркан. У тўққиз йилдан бери суққа-бош яшарди. Мен уч мартача уникида бўлгандим. У ниҳоятда кўп гапирар, гаплари жуда ҳам қўланса эди. У ҳамма нарсага, ҳатто эртага тонг отишига ҳам шубҳа билан қарар эди. Унинг бит кўзларида мағлуб бўлган орзу ва армонларнинг тўп-тўп уюмини, бутун вужудига уя қуриб олган ялқовлик ва танбаллик қузғунлари тилка-пора қилиб ташлаган изсиз ва ҳеч бир ғалабасиз ўтаётган мурданикидай мазмунсиз умрини кўриш мумкин эди. Унинг ҳикояларида қандайдир мудҳишлик дунёси ҳукм суларди, қаҳрамонлари қандай яшашни эмас, қандай ўлишни орзу қилар ва ҳаммаси умридан уч-тўрт кун қолган касалманд одамлар эди.

Бир кун унга «Тун эртаклари» деган туркум ҳикояларимнинг бирини ўқиб бергандим. Ҳикояда деярли ҳеч нарса йўқ эди. У қандайдир ташландиқ уй ва бир парча осмон кўриниб турган дераза ҳақида эди. Уй эски, хароба, ичини ўт-ўлан босган, зах ва бадбўй ҳид тутиб кетганди. Мен кўприқдан ўтишдан чўчиб, бир жойда депсиниб турган отдай ташландиқ уй ва кичкина деразани қайта-қайта варақлар саҳнасига тортиб чиқавергандим. Дераза доим очиқ турарди, ундан баъзан дарё бўйида жойлашган боғ ва қушлар кўриниб қоларди.

— Уйингизга бирон нарса деёлмайман, албатта, бу ерда яхшигина ишора бор, яна тасвирингиз жуда нафис, лекин очиқ деразани нима учун бунча берилиб тасвирлагансиз, ҳеч ақлим етмади, — деди Ҳаққул пешонасини тириштириб, мен ҳикояни ўқиб бўлгач, шундай тутруқсиз нарсалар ёзиб юрганимдан менга ачингандек кўз ташларкан. Унинг юзида мен кутган ифода йўқ эди. Шу пайт у ҳикояларимни бемаъни нарсалар деб ҳисоблаган муҳаррирга жуда ўхшаб кетганди. Муҳаррир бу ҳикояларни кимларгадир, албатта, бошқа юртликларга, масалан, модернистларга тақлид қилиш деб тушунганди. Ҳаққул эса ундан ўзининг ҳикояларига ўхшаш ташбеҳлар кутганди.

Ичимга эса қишки изғирин ёпирилиб кирганга ўхшарди, мен унга нафрат билан тикилиб қолдим.

— Бу ерда ҳеч қандай ишора йўқ, — дедим унга заҳархандалик билан, — бу ерда ақл етмайдиган нарсанинг ўзи ҳам йўқ! Мен бу эски, таназзули муқаррар уйдаги биқиқ муносабатлар ва сийқа мунозаралардан тўйиб кетганман. Очиқ деразани уйга қурувчилар эмас, мен қурганман. Мен биз ҳар куни кўриб, билиб турган, бизга бутун олам шу, деб кўрсатишаётган нарсалардан бошқачароқ нарсаларни, бошқачароқ манзараларни кўришни истайман. Бу дераза — менинг орзу-йим. Мен бу дераза орқали осмонга юлдузларга, қуёшга ва бошқа дунёларга қарашни истайман. Бу дераза эмас, мана шу эски ва чиркин уй ичидаги орзуманд юрагимнинг бир бўлаги — ҳали ўзим ҳам билмайдиган, лекин мени интиқлик билан кутаётган олис оламга мен очмоқчи бўлаётган йўл бу! Мана нима у!

Ҳаққул эътироз билдирмади, шунингдек, унинг менинг фикрларимга қўшилмагани шундоқ юзидан кўришиб турарди. Ҳа, у дунёни бошқача кўриш ёшидан ўтганди, энди унга дунёни бошқачароқ кўриш эмас, кўпроқ уни ўзгартириб бўлмаслиги тўғрисидаги ўзи етишган хулоса муҳим эди. Мен унинг қисматида ўзимнинг келажагимни кўрган ва ногаҳон даҳшатга тушгандим...

Мен у билан тезда алоқани уздим. Ҳозир баъзи-баъзида кўришиб қолсак, у ўзининг бадбўй фалсафасини тинимсиз чайнайди. Уни эшитиб, қон бўлиб кетасан. У билан учрашиб қолгандан сўнг мен икки-уч ҳафта заҳарланиб қолган вужудимни тозалаш билан овора бўламан. Фаройиб қисмат. Уч кун ўтириб гаплашсанг, тўртинчи куни томирларинг ёрилиб ўлишинг ҳеч гап эмас. Буларнинг захри қора қуртанидан ҳам кучлироқ. Булар ҳаёт мевасининг айниб, сасий бошлаган қисми. Булар кетаётган кўчанинг боши берк. Мен кейинчалик унга ўхшаш одамларнинг ўша — меникига келиб турадиган шайтондан ҳеч қандай фарқлари йўқлигини англагандим. Аксинча, гарчи ёздиғи ёвузлик бўлса ҳам, шайтон уларга қараганда фаолиятлироқ эди.

Шайтон ёз оқшомларининг бирида (ёз эканлиги аниқ эсимда, чунки дераза очиқ эди ва мен уни деразадан кирган бўлса керак, деб гумон қилгандим) ўша

кунлардаги руҳиятимдек пачоқ оромкурсида мудраб ўтирганимда тўсатдан пайдо бўлганди. У жуда оҳорли шим, оқ кўйлак кийган, гилай кўзларига ярашмаса ҳам, энсизгина қора галстук тақиб олган эди. Бошида эса соябони кенг қўнқайган шляпа, қанча яширишга тиришмасин, шимининг тор балоғидан ўйноқлаб турадиган сарғиш, жундор думи кўриниб турарди. Шляпаси тагида эса текис ва силлиқ қилиб таралган олтин сочлари ялтирарди.

Нариги хонада қарғанинг қағиллашига ўхшаш шан-филлаш эшитилди. Уй бекаси, афтидан, уйқу олдидан яна қизи билан жанжаллашяпти. Улар кун бўйи бир неча марта жиқиллашмаса, томоқларидан овқат ўтмайди. Уларни ўйласам, ҳамиша аламдан тишларим гижирлаб кетади. Қани буларга бахт ва бахтсизлик ҳақидаги эртакларингни айтиб бер-чи, иштонини ҳўл қилиб қўйган боланинг устидан кулгандай сенинг устингдан ҳам фаҳмсизлик ёпишиб олган қоринларини силкилатиб, мириқиб кулишади, сени фирт аҳмоққа чиқаришади. Бахт ҳақида улар ҳеч қачон ўйлаб ҳам кўришмаган. Кун бўйи бир-бирини энг сассиқ сўзлар билан ҳақорат қилишга вақтлари ҳамиша етарли бўлади, бироқ бахт ҳақида ўйлашга бўш пайтлари топилмайди. Бекорчилик ва лоқайдлик одамни нималар қилмайди, нақ сўйиш учун боқилаётган қўйга айлантириб қўяди.

Она бола беўхшов қилиб ёзилган «Ф» ҳарфига қуйиб қўйгандек ўхшайди, гўё «Ф» ҳарфини улардан андоза олишгандай. Улар менга ўхшаб бировга фойдаси тегмайдигани ва умуман тегмаслиги ҳақида эзилиб ўйлаб ўтирмайдилар лекин чироқни белгиланган вақтдан ортиқчароқ ёқиб юборсанг, бошингда туриб олиб, қарғадай қағиллашни жуда яхши билишади. Уйда ифлос, бесаришта бир ҳолат ҳукм суради, менинг улар билан ҳатто қўшилиб чой ичгим ҳам келмайди; нодонлик ва анқовлик ўтириб олган юзларига қараб, тоқат қилиб туролмайсан. Шу сабабли улар мени ёмон кўришади — умуман улар тушлиқдан бошқа яна нимани яхши кўришаркан? Мен улардан каталақдай, шифти жуда паст хонани сотиб олганман. Бу ер менинг ватаним. Чунки бу хонага ҳозирча мен хўжайинман.

Баъзан ижара ҳақи ўз вақтида тўланмаган пайтлар она-бола менинг мана шу кўримсиз хонамга ҳам тўсатдан бостириб киришади. Ошқозони катта одамлар-

нинг мияси кичик бўлса керак. Улар менинг хушомадим тагидаги масхарани сираям тушунишмайди, анқовланиб, таҳдид солиб туришади-ю, сўнг чойлари совиб қолгани эсларига тушиб, хонамдан шоша-пиша ўзларидек яқов ва исқирт қўшинларини олиб чиқиб кетишади. Буларда ҳавас қиладиган ҳеч нарса йўқ. Ҳатто уй ҳам каламушнинг катагига ўхшайди — ёз пайтлари бадбўй ҳид билан тўлиб кетади. Бечоралар — онаси овсарроқ, қизи қувроқ. Онаси чироқни ёқади, қизи изидан ўчириб юради; у онасига нисбатан ақллироқ — чироқ пулга ёқилишини билади, умрларининг мазмуни қаердадир ҳафтасига икки марта сомса пишириб сотишу яна мана шу бир-бирини шанғи сўзлар билан ғажиб ётишдан иборат. Йўқ, агар улар ҳақида ўйласанг, инсон зотидан жирканиб кетасан, йўқ, яхшиси ўйламаган маъқул. Мен бундай хонадонларга бахт ҳам, бахтсизлик ҳам ёпирилиб кирмаса керак, деб ўйлайман. Бахт ва бахтсизлик қушлари ҳар бир қадамини минг хил мулоҳаза билан ташлайдиган одамларнинг дарахтларигагина кўчади.

Мен бу аёлнинг эшикни ёпмай ҳам, оғирлигидан майишиб кетган сим тўшақда хур-хур ухлаб ётганини кўрсам ҳамиша кўз олдимга ботқоқда хузур қилиб ухлаб ётган семиз чўчқа келади. Йўқ, одам ҳақида бундай фикрлаш ярамайди, бундай нафрат билан сўзлаш керак эмаслигини мен ҳам биламан. Лекин бекани кўришим билан худди торозининг иккинчи палласидай хаёлимда чўчқа ҳам лип этиб пайдо бўлади. Мен хаёлимни банд этган бадбўй ташбеҳлардан жирканиб, бошимни девор тарафга бураман.

Тун менинг хилват бошпанам. Балки ёлғиз манзим ҳам шу ердир. Мен фақат тун қўйнидагина, мана шу кичкина қоронғу бурчагимдагина ўзимни эркин ҳис этаман, кўнглимдаги ўйларни, сирларни унга айтаман. У ҳам мени тушунгандай атрофимда гирдикапалак бўлади, айланиб ўргилади. Ўзига сирдош топилганидан баъзан қурбақанинг, баъзан чигиртканинг тилида шодон гўлдираб қўяди, хонамда секин ўрмалаб юради, юзимни силаб-сийпалайди. Мен унга ўзимнинг эртақларимни айтар эканман, у афтини масхаромуз бужмайтмайди. Мен унинг нафасини, эртақларимдан ҳаяжонланиб кетганда худди Робиядек пишпиш этиб, хўрсиниб қўйганини сезиб қоламан.

Шундай пайтларда тун назаримда ўша мен хаёлимда яратган олтин кемадаги қизга ўхшаб кетади ва мен унинг қора либосли тиззасига бош қўйиб ухлаб ётгандай бўламан. Юзимда, бўйнимда ва кафтимда унинг бармоқларини сезиб қоламан. Баъзан у менга ўзининг жимир-жимир этаётган миллионлаб кўзлари билан дераза орқали тикилиб турганга ўхшайди. Қиш ва баҳор пайтлари Герард Гонтрастнинг* расмларига ўхшаб сирли ва бир оз қўрқинчли туюлади. Тун қаърига тикилиб қарасанг, қип-қизил ёғду оқиб ётгандай бўлади. Бироқ, Герард Гонтраст тунда машъалани кўрган. Машъалани кўрган киши эртаси нима бўлишини тасаввур қила олади, мен эса эртага нима бўлишини ҳам билмайман. Худди панжара тагидагилар эртанги куни нима бўлишини билмаганларидек. Балки вақти келиб, қандайдир рассом ўзининг улуғвор мўйқалами билан мени ҳам бу тун ойнасидан буткул артиб ташлар ва худди Герард Гонтрастга ўхшаб бу бепоён ва сирли тун қўйнида ақл ва эркнинг машъалини ёқиб қўяр. Ана шунда бу чоҳга тушиб қолганлар менга ўхшаб бугун умр ўлим ҳиди анқиб турган зим-зиё форни айланиб ўтмайдилар, улар машъала ёруғида ўз йўлларини осонгина топиб олишади.

Мен азал-азалдан одамлар яшаб келган ва энди ташлаб кетишган уйга ўхшайман. Уйнинг деразасини хирагина ёриб чиқиб, зулматга найзасини қадаб турадиган чироқ ҳам менинг кўксимда аллақачон ўчган. Бу чироқни ўзим ўчирдимми ёки бошқа бировми — уни ҳозиргача билмайман.

Мен ўзимни ахтариб тақдирнинг бесаноқ кўчаларига тарикдек сочилиб кетдим, гўё вужудимдан ҳам сон-саноксиз «мен»лар чиқиб шаҳарнинг юҳо кўчаларига кириб ғойиб бўлгандай.

Ҳар йили икки-уч марта қишлоққа бораман ва ҳар сафар у ердан яна ҳам ҳафсалам пир бўлиб қайтаман, — уларни кўрсам, кўнглим баттар оғрийди. Ўзимни кераксиз ва ҳеч нарсага иложи етмайдиган, дарёда сапчиб-сапчиб оқиб бораётган чумолидай ҳис

* Герард Гонтраст — Ҳолланд мусаввири, фақат тун манзараларини чизган.

қиламан. Шомурод арқон ҳар борганимда бир тўда қоғоз кўтариб келади. Мен унга йўл-йўриқ кўрсатишга ожиз эканлигимни айтолмайман. Уларнинг орасида ҳам менга жой йўқ. Улар ҳар қалай, нимагадир ишониб, умид билан яшашади. Мен эса қишлоққа қачонлардир қайтишимга умид ҳам қилмайман, шу сабабли бутун умри мағлубиятдан иборат бўлган Шомурод арқонга ҳам, гарчи менинг йўл-йўриғимсиз ҳам ёзажанини, ҳаммасини фош қиламан деб ўзининг бошига балолар ёғилишини, бу ёзгани ҳам унинг навбатдаги мағлубияти бўлишини билсам ҳам, бирор нима деб маслаҳат беролмайман. Фақат унинг сароб ниятлар билан ўтиб бораётган умрига, ароқ дийдасини бўш қилиб ташлаган кўзларига, кир-чир асабий юзига қараб ачинаман. Мен бу одамнинг қайсар феълу-атвориغا қараб, балки бу фаройиб оламда мағлубият ҳам бахтдир, деб ўйлайман, чунки мағлубият учун ҳам жанг қилиш керак бўлади.

Лекин барибир мен унга ҳавас қиламан. У ҳали ҳам ёш болага ўхшайди ва шу гал, албатта йиқитаман, дея яна қайтиб тураверади. Йўқ, мен уларга ҳам қўшила олмайман. Улардан бир неча йилга узоқлашиб кетганман. Мен уларнинг тарам-тарам бўлиб, эрта ажин тушган қоқсуяк юзларига, баҳорнинг илк кунлари каби сирли ва шиддатли нарсалар яшириниб ётган, булутли осмон янглиғ маҳзун кўзларида бу одамларнинг мўминлиги ва қайсарлиги, сабри ва қаноати, аламлари ва орзулари, ғуссалари ва қувончлари, ялқовликлари ва шижоатлари аралаш-қуралаш бўлиб кетган, тер ҳиди уфурган сокин бир қўшиқни кўргандай бўламан ва мен бу қўшиқни ҳеч қачон уларга қўшилиб куйлай олмаслигимни, унга бардошим ҳам, ишончим ҳам етмаслигини ҳис этаман. Йўқ, менинг қалбимда бу қўшиқнинг торлари узилиб бўлган — бу торларни биров уздими ёки қачонлардир ўзим узиб ташладимми, ҳозир бу муҳим эмас, муҳими узилган тор билан қўшиқ айтиб бўлмайди. Бунини ҳатто бир кун шайтон ҳам эътироф этган эди. Шайтон менинг торгина хонамга ҳар кун келар, ғалай кўзларини мендан узмай кун бўйи нима иш қилган бўлсам, ҳаммасини бир-бир сўраб олар, сўнг бугун ёзган нарсаларимни ўқиб кўрарди. У жуда назокатли шайтон эди: ҳамма нарсани бо-адоблик билан қилар, диди нозик ва ўта зийрак эди.

Етти қават парда орасига яшириб ташланган кинояларни ҳам қийналмасдан топиб олар ва «қаҳ-қаҳ» уриб куларди. У куларкан, кўзларида ёвуз бир ифода ялт этиб, юзига қалқиб чиқарди-ю, сўнг дарров сўнарди. Билмадим, у мен ҳақимда биродарларига нималар, деб хабар берди экан? Дарвоқе, бир куни у мени ўз хўжайинининг олдига бошлаб борганда — афтидан, улар азалий яшаш тарзларидан ҳали ҳам воз кечишмаган, ҳамон энг ифлос ва исқирт маконларини манзил тутишарди. У мени эски бир бинонинг ертўласига бошлаб боргандир. Мен ҳамма томондан ўраб ташланган панжараларни кўриб ваҳимага тушгандим. Ўзимни оқлаш учун уларга қарши ўйлаб кетаётган барча важкарсонларим чалкашиб, эсимдан чиқиб кетганди.

Ҳамиша шайтонларнинг иш услубига биз одамларнинг ақлимиз етмайди. Улар барча мамлакатларда, барча шаҳарларда, барча ертўлаларда мавжуд ва уларга ҳамма жойда энг юксак имтиёзлар берилган, улар ҳар қандай киши билан жуда тез тил топишиб кетишади ва одам боласининг қўли бормаган жамики ишларни бажаришади, умуман, улар жуда ғаройиб жониворлар.

Шайтонларнинг хўжайини ҳамма шайтонлар каби дунёдаги барча шевалардан хабари бор — фақат у бошқа шайтонларга қараганда доғулироқ ва сурбетроқ эди — мен буни илк бор унинг кўзларига қараганимдаёқ билиб олган эдим.

— Ўтиринг, — деди ўзига ярашмаган тавозе ва такаллуф билан. — Мен кўпдан бери сиз билан танишиш истагида юрардим. Ахир билишим керақда, ким экан туни билан биз шайтонларни безовта қиладиган, ҳа, дарвоқе, тун — бизга қарашли салтанат, бизнинг тасарруфимизда, дахлсиз, — деди у сирли қилиб.

Мен оғиз очмай унинг гапларини маъқуллар, шайтоннинг туёқларини яшириш учун қўнжли бошоқ кийган оёқларини ва курсидан пастга осилиб тушган, тинмай ликиллаётган жундор думини кузатиб ўтирардим. — Хонага ёш, кекса, лекин ҳаммаси ўлгудай қилтириқ ва башаралари бири-бирдан совуқ шайтонлар кириб-чиқиб туришарди.

— Яхши бўлди, — дерди шайтон, — мана танишиб ҳам олдик, энди аста-секин қалин бўлиб кетамиз, тунда ишлаш сизга ёқса майли, ишлайверинг, қаршилиқ қил-

маймиз, фақат тунни ҳар хил нарсаларга ўхшатаверманг, гашимиз келиши мумкин. Мана, гул ҳақида ёки бўлмаса, ёр ҳақида ёзинг, ҳеч бўлмаса, ёмғир ҳақида ёзинг, лекин тун ва унда яшовчилар ҳақида ёзманг, бу хавфли мавзу — тасарруфимиздаги нарсаларни назорат қилишга ва ҳатто ҳалигидай... яъни жазо беришга ҳақлимиз. Тун — бизга ота-боболаримиздан мерос.

Биз анча суҳбатлашиб қолгандик, тўғрироғи, фақат у гапирганди, мен эса тинглаб, жимгина бош силкиб ўтирдим. У менга Бобилни қандай талашганлари, қуддусга қандай зарба берганлари, Пампейни қандай вайрон қилганлари, Римни қандай қилиб таназзул сари буриб юборганлари, одамзодга қанчадан-қанча хизматлари синггани тўғрисида фахр ва бироз мақтанчоқлик билан (у негадир ҳадеб ялтоқданарди) ҳикоя қилиб берди.

— Ўзларинг бирон ишни эплай олмайсизлар, агар биз аралашсак, айюҳаннос соласизлар, — деди у гапнинг охирида ўпкалагандай, мени безовта қилгани учун қайта-қайта узр сўраб.

У мен билан дўстона хайрлашди, ертўла эшигигача кузатиб қўйди, бироқ токи олти ойгача, менинг тунги фаолиятимда ўзлари учун ҳеч қандай хавфли нарсалар йўқлигига ишонгунча, ўша ғилай шайтонни хонамга юбориб турди — яна ким билади, мендан бошқа муҳимроқ ишлари чиқиб қолгандир ёки ҳали ҳам менга билдирмай зимдан кузатиб юришгандир ёки ўша шайтон тўсатдан ўлиб қолгандир. Ким билади? Бироқ мен ўша тунда, гарчи бундан баъзан ҳеч қандай фойда чиқмаса ҳам ёки мутлақо йўқ нарсадан бекордан-бекорга шубҳаланиб юришса ҳам, барибир улар тунлари ким уйғоқ бўлса, ўшаларнинг ҳаммасини ниҳоят диққат билан, йиллаб кузатиб юришларини англаган эдим. Ҳозир ҳам баъзида деразадан тун қаърига тикилар эканман, менга гўё тун қиёфасида ўша ғилай шайтон тикилиб турганга ўхшайди-ю, беихтиёр этим жунжикиб кетади. Ахир ер юзининг ҳамма бурчакларида ўзларини хўжайин ҳисоблашлари учун озмунча куч ва ишонч керакми?

Тун тўғрисида яна қанча гапириш мумкин. Бунини мен билмайман. Лекин мен ҳали чарчаганим йўқ, аксинча, ҳикоя қилган сайин руҳим анча енгиллашяпти.

«...Сен қоронғу кечани ой ёритгани каби менинг қалбимни ёритиб турибсан. Бу дунёнинг ёвузликларидан мени фақат сен қутқаришинг мумкин. Фақат сен мени мунофиқликдан сақлашинг мумкин. Сенсиз бу дунё зиндон. Сенсиз — зулмат бу дунё. Сенсиз — бу дунё қафас. Сенсиз — бўм-бўш бу дунё. Сен — нури аълосан. Сен — шафқату муруватсан. Сенсиз қалбимни йиртқич туйғулар макон қилади — худди кимсасиз саҳронинг жондорлари макон қилгандек. Сенсиз менинг ҳайвондан, ҳашоратдан фарқим йўқ. Сенсиз ҳамма нарса ҳаром-хариш, телба-тескари. Сен — менинг йўлимдаги маёқсан. Сен мен излаб кетаётган шаффоф манзилсан...

Сен улуғ ва мукаррамсан. Сен яшаш ва курашиш учун боқий даъватсан.

Сен биздан юз ўтириб, кетиб боряпсан. Сен худди баҳор каби кетиб боряпсан. Изингдан эса хазонлик, чириш, қовжираш бошланади. Сен ўтган йўлақларда тириклик гуллари тўкилиб боради. Ортинда ақл ва идрокнинг бепоён харобалари тутаб ётади. Мен сени ҳар кеча тушларимда кўраман. Сенга мен билан бирга қол деб, ялиниб, ёлвораман. Сен эса менинг оҳим етмас юксак-юксакларда учиб борасан...»

Биламан, бу ёзаётганларимнинг ҳаммаси беҳуда нарсалар. Қани эди хаёлнинг жилвалари ҳақида ёзсанг ёки жилваланаётган хаёл ёзсанг. Хаёл эса табиатнинг энг гўзал инъомидир. Ҳеч курса, одам хаёлан бахтиёр бўлса, шу ҳам улкан саодат.

Мен ўзимнинг хатти-ҳаракатим одамларга кулгили ва шубҳали туюлаётгани учун улардан тезда узоқлашдим ва хаёлимнинг хилват гўшасида яна ёлғиз қолдим.

Энди фақат Сулаймон билангина гаплашар, кечқурунлари у билан айланишга чиқардик, баъзан у менинг хонамда ётиб ҳам қоларди. Биз ёмғирли, совуқ куз оқшоми К. хиёбонидан чиқиш жойидаги бекатда танишиб қолгандик. Ёмғир шариллаб қуйиб тургани учун иккаламиз бекатнинг бурчагига кириб жимгина троллейбус кутардик. Мен унинг қора соқолига, безовта, доим илтижоли йилтираб турувчи кўзларига, чуқур ғусса зуҳур этган юзига қараб, кўпдан бери излаб юрган одамим шу эканлигига негадир бирдан ишонган ва биз ҳеч қандай кириш сўзларисиз қизғин

сухбатга берилиб кетгандик. Мен кўнглимдаги гапларни тезроқ гапириб қолишни, юрагимни бўшатишни истар, айна дақиқада Сулаймон (у ўзини шундай деб таништирганди) мени тушунаётганини унинг йилтиллаб турган кўзларидан билиб турардим. У менинг гапларимни бош силкиб маъқуллар, ҳайратланиб, жиддий тортар, сўнг у мен тушунсин учун яна ҳам чигалроқ, яна ҳам кўпроқ изоҳлар билан тушунтираётган нарсаларни кўнглимни уқиб ўтиргандай содда, оддий қилиб ўзимга тушунтириб берар, бундан мен яна ҳам қувониб, унга кўпроқ нарсалар тўғрисида гапириб қолишни истардим. Биз бекатда уч соатча қолиб кетгандик. Мен унга айтиб берган воқеаларнинг ҳаммаси ўша одамларнинг кулгисини қистаган ва масхарасини қўзғатган нарсалар эди. Сулаймон ҳаммасини жуда жиддий ва эътибор билан тингларди. Менинг фикрларимнинг кўпига бош силкиб қўшиларди. Ёмғир тўхтагач биз пиёда меникига жўнадик. Хонамга келгач, мен унга Робия ва бир дона гул учун қатл этишган мамлакат тўғрисидаги ҳикоямни оғзаки айтиб бердим. Сулаймон ширинлик кўрган боладай жилмайиб қўйди, сўнг ҳикоядаги баъзи ясама ўхшатишларни олиб ташланг деди ва ўзи ҳам худди шунга ўхшаш нарсаларни кўп ўйлаб юришини, лекин ёзиш ҳақида ўйлаб кўрмаганини айтди. Ўшанда мен чин дўст топганимга амин бўлган эдим, у менга ишонган ва тушунган эди. Сухбатимиз яна ҳам қизиқроқ бўлиши учун кун узоғи китоб ўқир ва туғилган фикрларни у билан ўртоқлашардим. Умуман биз ҳар хил нарсалар ҳақида гаплашардик: мен нима ҳақда гапирсам, у сўзсиз маъқулларди. «Булар жуда ҳам муҳим фикрлар, — дерди. — Афсуски, бизда ҳамон бундай фикрларга шубҳа билан қарашади».

Бир марта унга кечалари ўзимни ёлғиз ва ғуссали сезган, кўнглим умидсизлик билан тўлган пайтлар ўзимдан бўлак, одам ақли етмайдиган юксак-юксакларда яшовчи кимгадир ёки нимагадир илтижо қилман, мени бу руҳсиз ҳаёт қўйнидан суғириб олиб, жўшқин ва ишонч билан яшайдиган нимадир беришини, умримни бунчалик мазмунсиз кунлар ва муносабатлар билан тўлдирмаслигини, ғайрат-шижоат, шавқу-завқ бахш этишини ялиниб-ёлвориб сўрайман, шунда кўнглим бироз ором олади, ишқ ва ишонч, шижоат

ва мақсад билан тўлади, ўзимни енгил ҳис қиламан, дегандим. «Бунинг фарқи йўқ, мен чорлайдиган хил-қат — қизми ёки бирон ўзимга ўхшаган одамми ёки бирон сирли маъвоми? Баъзан у болалиқдаги бир қизга, баъзан ловуллаб ёниб турган гулга, баъзан биз азалдан сифиниб келган ва эндиликда йўқотиб қўйган ёки бизни ташлаб кетган нимагадир ўхшаб кетади. Мен уни ҳар хил қиёфада тушларимда кўраман, уни эсласам, кўнглим ёришади, вужудим шилимшиқ бир нарсадан поклангандай бўлади», — дедим.

Сулаймоннинг кўзлари йўқотиб қўйган нарсасини топгандай шодон ялтираб кетганди. У ҳаяжонланиб кетиб ҳадеб бош силкир, кўзлари эса илтижоли ва мафтункор порларди: «Мен ҳам ўзимни гоҳида кимдир кузатиб юрганини сезаман, — деди у, — баъзан қандайдир нуруний чехрани, баъзан тепамда диққат билан тикилиб турган кўзларни кўргандай бўламан ва ҳар доим қилган гуноҳларимни унга тортинмай айтиб бераман, ундан кечирришни, шафқат қилишни, мадад беришни сўрайман. Балким, бу одамдаги эзгу туйғуларнинг ва имону шафқатнинг кўзларидир?! Билмадим, лекин шу кўзлар мени таъқиб қилиб юрса, мен ўзимни масъулиятлироқ сезаман.

Бизнинг муносабатимиз уч ойча давом этди. Балки кўпроқдир. Мен кунларнинг қандай ўтганини билмас, дўстлик ва бахтдан маст эдим. Бир куни Сулаймон учрашувга келмади. У ҳеч қачон бундай қилмас, ваъда берса, қандай бўлмасин етиб келарди. У эртасига ҳам келмади. Мен хавотир олиб, уникага жўнадим. Қаерда яшашини гапларидан билиб олган эдим. Шаҳар чеккасидаги жин кўчаларни оралай-оралай муъолишдаги лойсувоқ уйнинг қўнғировини босдим. Ичкаридан қора кийинган, кўзлари қайғули, Сулаймонга жуда ўхшаб кетадиган ёшгина жувон чиқди. Мен хижолат тортгандек Сулаймонни сўрадим. У ҳўнграб, йиғлаб юборди-ю, менга ҳеч нарса демай ичкари кириб кетди. Унинг изидан ёшгина, йигирма ёшлардаги, эндигина соқол қўйган йигит чиқди. У ҳам Сулаймонга жуда ўхшарди. Мен ички бир сезги билан нима ҳодиса юз берганини англаб, дафъатан даҳшатга тушдим. Сулаймонни уч ойча бурун К. хиёбонида, ўша биз учрашиб қолган бекатда машина уриб кетган ва у ўша дафъадаёқ тил тортмай ўлган экан.

Мен уйдан чиққанимда муюлишдаги дарахтлар орасига кимдир лип этиб яширинди. Мен унинг оқ шимидан Сулаймон эканлигини ва унинг мени пойлаб юрганини англадим...

Мурдани тирилтириб бўлмайди, буни мен ҳам билман, лекин хотира ҳамisha тирикдир, у сен билан бирга хонангда, хаёлинг ва кўз олдингда яшайди, сен билан узун тунлар суҳбат қуради ва сени олис ёмғирли оқшомга бошлаб боради. Ёлғиз кўча кезган ва дунёда дўстим йўқ деб хулоса қилган одамнинг хаёлидан бошқа бу ерда ҳеч қандай ғайри табиий нарса йўқ. Кимки менга ўхшаб бепоён тун салтанатида хаёл ва ёлғизлик билан бирга қолса, у мени тушунади. Мен бир куни кўчада Антоний билан тўқнашиб кетаёзган эдим. Цезардан енгилиб, Клеопатра қаноти остига яширинган пайтлар эди. Клеопатранинг муҳаббати қанчалик ўтли бўлмасин, Антоний ўзини доимо бахтсиз ва омадсиз ҳис этарди. (О, биз нақадар ўхшаш эдик). Ўша куни тонг рутубатли ва туманли эди — унинг кўзи қонга тўлган, юзи ғазабдан тутаб турарди. У шамширининг бир учи менга тегиб кетганини ҳам сезмади, саломимга ҳам алик олмай тез-тез юриб, туман ичида ғойиб бўлди, — балки шу боришдаёқ у Клеопатранинг қаршисида ўзини қийма-қийма қилиб ташлагандир, — мен кейинчалик унинг худкушлигини эшитгач, ўша куни уни йўлда тўхтатиб қолмаганимга кўп афсуслар чекдим.

— Мабодо, телба эмасмисиз? — деб сўради бир куни мендан тўсатдан шайтон.

— Йўқ, нимайди? — дедим дафъатан, тушунмай, сўнг унинг масхараомуз иршайиб турганини кўргач, ўзимнинг жавобимдан уялиб кетдим. Афтидан, у мени майна қилмоқчи эди.

— Йўқ, ҳеч нарса, — деди у ҳам дарров ўзини тутиб олиб, юзидаги масхарани ичига яшираркан. — Шунчаки сўрадим-да. Ўзингизни тутишингиздан худди телбага ўхшайсиз. Билмадим, сиз бу дунёдан нима ахтариб юрибсиз? — шунга ҳайрон қоляпман. Ёзганларингизнинг ҳаммаси мишиқи боланинг хом-хаёлларига ўхшайди. Фақат тентакларгина дунёга боланинг кўзи билан қарайди.

Мен нафратдан ўзимни зўрға босиб ўтирардим. У мени хоҳлаганча майна қила оларди. Кейинги кунлар-

да унинг сурбетлиги чегарадан чиқиб кетди: менинг кундалик дафтаримни ҳам ўзлари ҳақида бирон хавфли нарса ёзиб қўймадимикин деган шубҳада саҳифама саҳифа ўқиб борарди, ўзи шубҳали деб билган жойларини худди менинг юзимга тупураётгандай сўлаги билан ўчириб қўяр ёки буткул йиртиб ташларди.

— Мен сизнинг муҳаррирингизман, — дерди у тиржайиб, — сизни таҳрир қиляпман.

Бир пайтлар бош ўрнига катта сўров аломати ўсиб чиққан сўроқ одамлар ҳақида ҳикоя ёзган эдим, мевасиз ва чиркин дарахт каби сўроқ аломатидан пастга ва юқорига, ўнгга ва чапга яна саволлар шохлаб кетган.

Бағрингни кўтариб, ҳў-ў, деб қарайсан, — сендан токи уфққача қип-қизил водий ястаниб ётибди. Водийда худди ўтиб бўлмас чўққи каби савол аломатлари қад кериб турибди, уларнинг ҳар бирининг тагида биттадан одам бош қўйганча ўлиб ётибди, — гўё бутун умрларининг хулосаси шудек, гўё бу ўзлари босиб ўтган йўлнинг рамзидек. Ўнгда ҳам, чапда ҳам шу манзара — савол харсанглари ва уларга бош қўйиб ётган жасадлар билан тўлган қип-қизил водий, ғарбдан ҳам, жанубдан ҳам, шарқдан ҳам, шимолдан ҳам одамлар бу ажр водийсига қараб бошларини қуйи солганча секин кириб келяпти. Уларнинг бўйинларига осилган савол қўнғироқлари чор-атрофга мотам бонгидек мудҳиш садо таратиб турибди. Бу нима? Шуми дунё?! Нега у бунчалик тушуниксиз ва аянч?!

Ҳаётни кашф қилмаслик керак. Уни кашф қилиш — газак олган ярани очиш билан баробар. Ҳаётни кашф қилганинг сайин ўзингга ўзинг панжара қуриб борасан.

Тун менинг иним. Тунлари кўксимда ҳасрат қозони қайнайди. Тун — менинг умрим. Кўршапалақдай фақат тунларигина хаёлимга эрк бераман. Мен хаёлотим қанотида болалик кўчалари, ўтган кунлар ўрмонининг энди кесилиб кетган дарахтлари, Ҳосила билан кечган кунларимнинг тутаб ётган куллари ва харобалари устидан учиб ўтаман. Баъзан хаёлимнинг энг баланда чўққисига чиқиб, ўлжасини чамалаётган булутдек узоқ-узоқларда кўринаётган эртанги кунимга разм соламан, — назаримда, у ёқларга учиб боришга

менинг кучим етмайдигандек туюлади. Туннинг қоронғу кўчаларига хаёлим тулпорларини қўйиб юбораман. Улар мен каби қўрқоқ ва ҳафсаласиз эмас.

Юрагим зим-зиё чоҳга ўхшайди, мен айтиб берганлар эса бу чоҳнинг панжаралари, шу сабабли биз ҳамиша ўзимизга ўзимиз қулмиз.

Бу ёзганларим нима ўзи, бу ажи-бужи ёзувлар ўзи нима? — қалбимдаги учқуннинг тутунлари, холос, гўё мен қаламни сиёҳга эмас, мана шу тутунга ботириб ёзаётгандайман: ҳарфлар эмас, кўксимдан чиққан тутунлар қоғоз юзида буралиб-буралиб сузиб юргандай.

Шундай, биз ғафлат қўрғонида яшаймиз. «Менинг туним чўқди», дейди шоир. Атрофимизга ғафлат туни чўккан. Ичимиздан чиқаётган ҳид эса ғафлат мослиқларининг ҳидидир. Ҳафсаласизлик ва қўрқоқлик — булар ғафлат тунининг ҳибсхоналари. Биз эса маҳбусмиз. Хаёлимиз — ҳибсхонамиз. Бу ҳибсхоналарнинг туйнукларига умидсизлик панжаралари ўрнатилган. Худди адашган кўршапалакдек биз бу ҳибсхона деворлари аро сору сор учиб юрамиз, эҳтимол, шунинг учун ҳам бу арзиҳолни «тун панжаралари» деб атагандирман? Бу панжаралар метиндай мустаҳкам, миямизга тун пичоқлари қадалиб турибди. Бу уйқудан мени уйғотадиган ҳеч бир овоз йўқ, ҳеч бир куч йўқ. Шунинг учун ҳам ортга қарасам, изсиз ўтган кунлар ва умидларнинг харобасини, олдга қарасам, саробдан иборат саволлар салтанатини кўраман.

Мен исмсиз одамман, кимки бу тунда яшаётган бўлса, у исмсиз. Исми бор одамнинг, қандай бўлишидан қатъий назар, ўтмиши ва келажаги бўлади, недандир умиди бўлади. Исмли одам исми номидан жангга киради. Хўш, мен кимнинг номидан гапирай? Кимнинг номидан?! Исмим йўқ менинг! Пайти келиб, менга кимнидир уйғотиш бахти муяссар бўлса, мен ундан аввало «исминг нима?» деб сўраган бўлардим. Исмсиз одам эса уйғонмайди.

Қоронғу маъвода юлдузлар мушакбозлик қилаяпти. Улар бу кечанинг тарихини зарҳал қаламларда ёзиб тугатишяпти. Ҳилол туннинг содиқ қўриқчисидай фонус кўтариб, оҳиस्ताгина юлдузларни оралаб юрибди. Чигирткалар гўё кеча қўйнидан сирли оҳангларни бир-бир териб олишаётгандек узиб-узиб чирилляпти. Вақт давра айланиб ўйнаётган қизлар мо-

нанд менинг олдымдан тўғри абадийлик томон ўтиб бормоқда. Уни ҳеч ким тўхтатолмайди. Агар тўхтата олишганда, бундан беш юз йил аввал тўхтатиб қўйишган бўларди. Қани энди туннинг йўлини тўсиб қўйсанг! Ҳеч қурса, қайси пайтда яшаш имконияти инсоннинг ўз ихтиёрида, улуғвор Вақт чархи ҳар кимнинг ўз қўлида бўлса эди. Унда мен ҳозир нимагаки эришган бўлсам, ҳаммасидан жон деб воз кечардим мени ҳамон тош йўлда кутиб турган, толдан эшилган жамалагига ўзининг жажжигина орзуларини ҳам қўшиб ўрадиган Робиянинг сарғиш сочларига, Терс ота сувидек тиниқ, ҳар лаҳза тўлқинланиб турадиган хаёлчан кўзларининг умидбахш қирғоқларига бир умрга қайтган бўлардим.

Ҳамма бало шундаки, бизнинг илдизимизни кесиб қўйишган. Кесиб олишгану бошқа бир дарахтга пайванд қилишган. Вужудимизда ёт дарахтнинг қони кезади. Гулларимизнинг эрта тўкилишига сабаб шу. Орқага қарасак ҳам, олдга қарасак ҳам, қоронғу бўшлиқдан бошқа нарса кўринмаслигига сабаб шу.

Инсон оловдан яралган, деган Ҳераклит менимча тўғри айтган. Олов сўнган жойда ўлат бошланади.

Тун эса муаззам.

Баҳор боғда оғир-оғир хўрсиниб кезиб юрибди. У бир умр яшаган уйини ташлаб кетишга кўзи қиймайдиган кампир каби ҳар бир дов-дарахтнинг олдида видалашаётгандай бир зум тўхтади, баъзан ёзнинг иссиқ ҳавосини энди тўхтатиб қўйишга кучи етмаслигини сезса ҳам, аламдан осмонни тўлдириб йўталиб-йўталиб қўяди ёки осмону фалакни ёндириб, ёпирилиб келаётган ёз фаслини пуфлаб ўчирмоқчидек елвизак аралаш ҳолсизгина увиллаб юборади.

Бир кечалик тарих. Тун одамнинг бир кечалик тарихи. Фаройиб қисмат. Қовоқларимда оғир тош осилиб тургандай, кўзларим юмилиб кетаяпти. Тушнинг рўёдай қора тулпорлари кўз олдымдан диконглаб, кишнаб ўтишаяпти. Ҳар кеча умид ҳам аравасини менинг деразам остига олиб келиб туради. Мен ҳозир деразани ёпаману ёллари селкиллаб турган рўенинг асов тулпорларга миниб, туш, ҳам хаёл ўлкасига йўл оламан ва дунёнинг тунги оҳангларига сингиб кетаман...